

Biskop Atle Sommerfeldt:

På vei mot et rettferdig samfunn

Refleksjoner om forholdet mellom kirke og arbeiderbevegelse ved Tistedal kirkes 150-års jubileum, 20. september 2015

Kirken guddommeliggjorde 1800-tallets samfunnsstruktur

Tistedalen kirke ble reist der hvor den industrielle revolusjonen startet i Norge. Den ble bygget etter initiativ både fra arbeidere og bedriftseiere i en tid med stor nød, knallharde arbeidsforhold og store omveltninger. Det er en god anledning å reflektere over forholdet mellom Den norske kirke og arbeiderbevegelsen.

Kirkens grunnleggende samfunnssyn er forankret i Guds visjon for samfunnet. Denne visjonen understreker at alle mennesker uansett kjønn og sosial status er likeverdige og er bærer av Guds bilde i verden. I Guds visjon skal menneskene selv høste fruktene av sine henders gjerninger og styresmaktene forventes å sikre fattige deres rettigheter. Samtidig er Bibelen gjennomsyret av fortellinger av hvordan makthavere undertrykker folk og holder dem i slaveri. Oppdraget til hele menneskeheten og til kirken spesielt er å arbeide for et samfunn som legger til rette for et godt samfunn for alle.

Da Tistedalen kirke ble bygget, var kirken sterkt preget av en ideologi om samfunnet som i motsetning til Gudsvisjonen i Bibelen la vekt på forskjeller, lagdeling og guddommeliggjøring av den eksisterende samfunnsstrukturen.

Menneskene var grunnleggende forskjellige og hadde ulik verdighet: Menn var mer verd enn kvinner, rikfolk mer verd enn fattige, embedsmenn og bedriftseiere mer verd enn arbeidsfolk og tjenerskap, storbøndene mer verd enn husmenn og skogsarbeidere, og ute i Europa hvite europeere mer verd enn asiater og afrikanere.

Disse forskjell i verdighet ble i denne ideologien utformet som over – og underordningsstrukturer der menn skulle herske over kvinner, de rike over fattige, embedsmenn/storbønder/bedriftseiere over arbeidere og tjenestefolk, europeere over alle andre. Ideologien ble forankret i såkalte skaperordninger som betyr at denne strukturen var innstiftet av Gud. Opprør mot denne strukturen var derfor opprør mot Gud og dermed ugudelig.

Kirkens geistlige ledere i Norge var menn, embedsmenn og storbønder og identifiserte seg med andre i samme kategorier. De mente seg å ha fått sin plassering i samfunnsordningen av Gud og et mandat til å være med å sikre at denne strukturen ble fastholdt midt i de mange endringene. Ydmykhetens ideal ble fastholdt i forkynnelsen til fattige og arbeidsfolk, men knapt nok i salongene på Rød herregård.

Kirkens strategi i møte med 1800-tallets samfunn

1800-tallet var preget av stor og omfattende sosial nød, ikke minst i Halden og Tistedalen. Mange døde i koleraepidemien på 1850-tallet, barnedødeligheten var fortsatt høy, arbeidsdagene ekstremt lange, sulten var en nær mulighet og helårsarbeid var ikke selvsagt. Ingen kristen kirke kan la være å forholde seg til en slik virkelighet. Derfor var det man da kalte «det sosiale spørsmål» høyt på kirkens agenda. Kirkens dominerende strategi ble lagt av prestelæreren og vekkelseslederen Gisle Johnson.

Den hadde to elementer:

For det første måtte kirken utvikle sosiale programmer og diakonale tiltak samtidig som statens ansvar ble understreket. Dette førte til at den indremisjonsvekkelse Johnson var sjefsideolog for, utviklet mange og vidtfavnende sosiale tiltak som f.eks. etableringen av sykepleierutdanning i Norge.

Men samtidig fastholdt Johnson for det andre at samfunnets over og underordningsstruktur måtte fastholdes som guddommelig. Den rike hadde ansvar, mens den «laverestående broder ydmykt skulle erkjende sin lavere stilling som en guddommelig orden, grundet i Guds tilskikkelse og styrelse».

Mens vi leser det slik at det er likeverdet som ligger der fra Guds hånd, leste altså Johnson ulikheten som Guds orden.

Fra arbeider til arbeiderbevegelse

I forlengelsen av den franske revolusjon som brøt opp føydalsamfunnets samfunnsorden, utviklet det seg en bevegelse blant arbeidere som krevde sosiale forbedring og deltagelse i samfunnets beslutningsprosesser. Opplysningstidens myndige menneske ble forlangt å bli gjort gjeldende også for arbeidere. Teologen Marcus Thrane ble den første store arbeiderorganisasjonen i Norge. Innflytelsen fra den religionskritiske kommunistiske bevegelsen organisert av Karl Marx og Friedrich Engels fikk også innflytelse i Norge, men det var langt fra den eneste ideologiske impulsen den gryende arbeiderbevegelsen hadde.

Kirkens ledelse ble skremt både av den til tider kraftige religionskritikken og av dens program for en annen og mer likeverdig samfunnsorden med et rettferdig liv for alle. Det er viktig å se at det ikke er arbeiderbevegelsens sosiale forbedringsagenda som kirkeledelsen tar avstand fra, men først og fremst det en oppfattet som opprøret mot Gud ved å ville endre maktforholdene i samfunnet. Det var ikke arbeideren, men en organisert arbeiderbevegelse som krevde sin rett, som en fryktet og bekjempet. Når dette ble kombinert med skarp religionskritikk og raljering med presteskaper, la dette grunnlaget for en ideologisk konflikt med utvikling av to parallelle bevegelser helt frem til 1950-tallet.

Menneskene overvinner ideologiene

Men virkeligheten stemte ikke med det kartet ideologene i begge bevegelsene tegnet. I Halden kom Metodistkirken inn. Den ble en vekkelsesbevegelse i arbeiderbefolkningen som gjorde opprør også mot Den norske kirkes daværende samfunnsideologi. Den ble en kirke som helt frem til vår tid har dype relasjoner til den organiserte arbeiderbevegelse.

Mange av de som holdt til i lekmannsbevegelsen så også på medlemskap i fagorganisasjonene som helt naturlig. Forsøk fra ideologiske koryfeer til å hindre dette, ble ofte ignorert. Arbeiderpartiets første stortingsrepresentant var prest, og han var ikke den eneste. Partiet motsto også presset fra Lenin om å gjøre ateismen til en del av sitt fundament. Dette var ikke fordi partiledelsen var kirkelig, men de visste at det store flertallet i arbeiderklassen i Norge ikke ville slutte seg til et ateistisk livssyn. Og arbeiderne fulgte ikke agitatorenes parole om å melde seg ut av Den norske kirke. De brakte barna til dåp, ungdommene ble konfirmert og de deltok i kirkens gudstjenester og liv i stort antall.

1800-tallets såkalte vitenskapsbaserte religionskritikk fikk også et grunnleggende skudd for baugen i 1900-tallets uhyrlige kriger og despotiske regimer. Fellesskapet i kampen mot den nazistiske okkupasjonen av Norge bidro også til å dempe de ideologiske konfliktene. Kirken måtte også akseptere at 1800-tallets samfunnsorden forvitret og at folks levekår ble dramatisk forbedret. Samfunnet brøt ikke sammen da allmenn stemmerett for menn og etter hvert kvinner ble innført. Og etterkrigstidens arbeiderregjeringer aksepterte kirken som en del av gjenoppbyggingens Norge.

Nye innsikter

I siste halvdel av 1900-tallet kom erfaringene fra andre deler av verden også til Norge. Lederne i koloniens frigjøringsbevegelser var kirkefolk, opprøret mot raseskillesamfunnet i USA var ledet av prester og kirkesamfunn, i Latin Amerika utformet den katolske kirke en teologi og kirkelig praksis for de undertrykte og i Polen var fagorganisasjonen Solidaritet nært forbundet med den katolske folkekirken.

Den norske kirke forsto at menneskers rett til å organisere seg og selv bekjempe urettferdighet var en konsekvens av skapelsens likestilte samfunnsoppdrag til alle mennesker. Gudsvisjonen i Det gamle og

nye testamentet om et samfunn med frihet, likeverd og rettferdighet for alle mennesker med et ansvarlig forhold til bruken av skaperverkets ressurser, ble gjenoppdaget. Arbeiderbevegelsen anerkjente at religion og kirke er en del av arbeidernes liv og samfunnets fremtid.

I fremtiden vil vi se at kirke og arbeiderbevegelse har sammenfallende anliggender i kampen for det gode samfunn, men også ulike syn på andre saker. Kirken kan ikke binde seg til noen bestemt politisk plattform, og arbeiderbevegelsen må favne en større livssyns og religiøse bredde enn Den norske kirke. Men tiden da de to bevegelsene ble sett på som ild og vann, er over.

Forsøk på å gjenopplive dette i begge leirer er å prøve å sparke liv i en død hest.